



e-ISSN: 2980-2628 | www.jomiss.com.tr

CİLT 1, SAYI 2, Aralık 2023 | VOLUME 1, ISSUE 2, December 2023

Atıf Bilgisi | Reference Information

Mustafa Tanrıverdi, “İslamiyet’in Multan’a Yerleşimi ve Etkileri”, Göç ve İskan Araştırmaları Dergisi (Jomiss), C. 1, S. 2, Aralık 2023, s. 194-207.

Makale Türü | Article Type
Araştırma Makalesi | Research Article

DOI No: 10.29329/jomiss.2023.620.4

Geliş Tarihi | Received Date
04 Aralık 2023 / 04 December 2023Kabul Tarihi | Accepted Date
15 Aralık 2023 | 15 December 2023

İslamiyet’in Multan’a Yerleşimi ve Etkileri*

Settlement of Islam in Multan and Its Effects

ID Mustafa TANRIVERDİ*

Özet

Hindistan’ın en kadim yerleşim yerlerinden olan Multan, tarihsel süreçte bir şehrin ve aynı zamanda bir bölgenin genel adı olarak bilinmektedir. Antik şehir, Cenap ve Ravi nehirleri arasında bulunmakla birlikte 1947 yılından itibaren Pakistan İslam Cumhuriyeti sınırları içindeki Pencap eyaletine bağlıdır. Şehir erken devirlerden itibaren dinî ve ticari bir merkez olup varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir. Multan Muhammed b. Kasım komutasındaki İslam ordusu tarafından 713 yılında Hinduların elinden alındı. X. yüzyıl sonlarında ise burada Karmâtiler üstünlüğü ele geçirdi. Bu durum Gazneli Mahmud’un 1006 yılında yaptığı sefere kadar devam etmiştir. Sonraki süreçte Gazneliler, Gurlular, Delhi Türk Sultanlığı ve Babür İmparatorluğu’nun hâkimiyet kurduğu bölgede, Araplar İslam dinini Türklerin himayesinde bütün Hindistan’da yayma fırsatı bulmuşlardır. Bu çalışmada Multan’ın tarihsel geçmişi anlatılarak, 713 yılında Arap hâkimiyeti kurulmasından sonra bölgenin siyasî, sosyal ve dinî durumunda yaşanan değişimlerden bahsedilecektir. Bununla birlikte, özellikle Delhi Türk Sultanlığı döneminde Multan’da Türklerin himayesinde gelişen dinî eğitim faaliyetleri ile İslamiyet’in Hindistan’da yayılma hadisesi izah edilecek. Böylece, Multan’ın bu konuda oynadığı tarihi rol ortaya konacaktır.

Abstract

Multan, one of the most ancient settlements in India, has historically been known as the general name of a city and a region at the same time. The ancient city is located between the Jannab and Ravi rivers and has been a part of the Punjab province within the borders of the Islamic Republic of Pakistan since 1947. The city has been a religious and commercial center from early times and has continued its existence until today. Multan was captured from the Hindus in 713 by the Islamic army under the command of Muhammad b. Qasim. At the end of the 10th century, the Qarmatians gained supremacy here. This situation continued until the expedition of Mahmud of Ghazni in 1006. In the following period, the Ghaznavids, Ghurids, the Turkish Sultanate of Delhi and the Mughal Empire established sovereignty in the region, and the Arabs had the opportunity to spread Islam throughout India under the protection of the Turks. This study aims to explain the historical background of Multan regarding the changes in the political, social and religious situation of the region after the establishment of Arab rule in 713. In addition, it discusses the spread of Islam in India through the religious education activities that developed under the auspices of the Turks in Multan, especially during the Turkish Sultanate of Delhi. Thus, it reveals the historical role of Multan.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Multan, İslamiyet, Araplar, Türkler.

Keywords: India, Multan, Islam, The Arabs, The Turks

* Bu çalışma; Mustafa Tanrıverdi, *Delhi Türk Sultanlığı Dönemi’nde Multan (1206-1414)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2019 isimli doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr. Öğrt. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Tokat, mustafa.tanriverdi@gop.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5125-8341, Ror ID: <https://ror.org/01rpe9k96>, Türkiye.

Giriş

Dünyanın çeşitli ülkelerinde stratejik öneme sahip pek çok şehir ve bölge vardır ve bu bölgelerin siyasî, sosyal, dinî yapılarındaki değişim doğal olarak ardındaki bütün bir coğrafyanın kaderini belirlemede önemli roller oynamıştır. Buradan hareketle şehir ve bölge tarihi çalışmaları son derece değerlidir. Bu çalışmanın konusu olan Multan bölgesi de Hindistan'ın kaderini tayin etmede hayati önem arz etmektedir çünkü burası kuzeybatıdan Hindistan'a bir giriş kapısı olması dolayısıyla tarih boyunca hâkimiyet mücadelesine sahne olarak adından sıkça söz ettirmiş ve burada yaşanan hadiselerin etkileri günümüze kadar devam eden sonuçlar doğurmuştur. Hindistan'da Cenab ve Ravi nehirleri arasında kurulan antik bir şehrin adı olan Multan zamanla sadece bir şehrin değil aynı zamanda bir bölgenin de genel adı olarak tarihi süreçte karşımıza çıkmaktadır.¹ Günümüzde Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin Pencap eyaletine bağlı bir şehir olarak varlığını devam ettiren Multan hakkında bilinen en eski kayıtlardan birinin yazarı olan Hiouen Thsang 641 yılında burayı ziyaret ederek seyahatnamesinde bu bölgenin adını Mulastana Pura olarak kaydetmiştir.² Yine XI. yüzyılda bölgeye gelen ünlü âlim Ebu Reyhan El Birûni eserinde, şehrin o zamana kadar "Kasyapapura", "Hansapura", "Bagapura", "Sambapura" ve son olarak Mulastana olarak zikredildiğini yazar.³ Bunlardan başka Alexander Cunningham Multan'da bulunan ve Hindu tanrısı Mitra adına yapılan Güneş Tapınağı'na izafeten bu bölgenin "Adysthana" ve "Prahlapapura" adlarıyla anıldığından bahseder. Yazarın ifadesine göre Sanskrit dilinde "prahlad" mutluluk, "adys" ise tapınak anlamına gelmektedir.⁴ Son iddiaya göre ise bölgede yaşayan halka "Malli" veya "Mallau" denildiği ve bundan dolayı "Malava" halkına ait yöre olarak buranın adının Malavastana olduğu ve zamanla Mulastana en sonunda da Multan olarak değişime uğradığı belirtilmektedir.⁵

Hindistan coğrafyasının kuzeybatı sınırlarında bir uç şehri olan Multan aynı zamanda önemli bir ticaret ve ibadet şehridir. Bundan dolayı erken devirlerden itibaren istila hareketlerine maruz kalmıştır. Kaynakların bahsettiğine göre bölgeye ilk istila hareketini M.Ö. 700' lü yıllarda Mısırlılar yapmış ve buradan önemli ganimetler elde ederek geri çekilmişlerdir. Feridun komutasındaki Farslılar ise M.Ö. 750 yılında Multan dâhil olmak üzere Pencap bölgesini ele geçirerek burada bir süre hüküm sürmüşlerdir.⁶ Bunlardan sonra ise M.Ö. VI. yüzyılda bugünkü Pakistan coğrafyasında Akamenian imparatorluğuna bağlı olarak Kambojalar burada hâkimiyet tesis etmişlerdir.⁷ Kambojalar'ın bu hâkimiyeti Multan civarını da ele geçirecek olan Büyük İskender'in gelişiyile son bulmuştur. Bu hadiselerle birlikte bölgede pek çok küçük krallık kuruldu. Bunlar içinde en güçlüsü ise Multan'a adlarını verdikleri iddia edilen Malavalar devletidir.⁸ Daha sonrasında M.Ö. 305 yılında bölge Maurya İmparatorluğu egemenliğine girdi. Bu devletin ardından M.S. II. yüzyılda Multan ve çevresinde Baktriya Yunanlarının etkisi görülmektedir. Aynı asırda bu güçleri bölgeden uzaklaştıranlar ise Kuşanlar oldu. Böylece Türkler Hindistan tarihinde V. yüzyıl sonuna kadar etkin olmayı başardı.⁹ Kuşan hâkimiyeti sonrası Pencap ve Multan bölgesi Hint kökenli Rai hanedanının yönetimine girdi. Ancak onların buradaki hâkimiyeti de tüccarlar vasıtasıyla bölge hakkında bilgi sahibi olan Arapların gelişine kadar devam etti.

1 Alexander Cunningham, *Archeological Survey of India*, C.5, Calcutta 1875, s. 127.

2 Samuel Beal, *Travels of Hiouen-Thsang: Chinese Accounts of India*, C. IV, London 1958, s. 460.

3 Edward C. Sachau, *Al-Berûni's India*, C. I, London 1910, s. 298.

4 Cunningham, *Archeological..*, C. 5 , s. 196.

5 Ahmad Hasan Dani, *A Short History Of India*, Karachi 1967, s. 96.

6 Syed Mohammad Latif, *History Of India*, Delhi 1964, s. 58.

7 Ahmad Nabi Khan, *Multan: History and Architecture*, Islamabad 1983, s. 19.

8 Vincent A. Smith, *The Early History Of India*, Delhi 1964, s. 92.

9 Salim Cönce, "Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar", *Türkler Ansiklopedisi*, C. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 815-820.

Multan'da Arap Hâkimiyeti

Müslüman Araplar 711 yılı sonbaharına kadar Sind¹⁰ bölgesinin önemli kesimiyle ve Multan şehri ile ticari ilişkiler içinde bulunuyorlardı. Dolayısıyla özellikle Sind bölgesi hakkında teferruatlı bilgiye sahiplerdi.¹¹ Bu ticari ilişkilerin bozulmasına ve Arap ordularının buraya saldırmalarına neden olan olay ise; bir Arap ticaret gemisinin korsanlar tarafından İndus nehri ağzında rehin tutulmasıdır. Emevî halifesi Velid'in halifeliği döneminde gerçekleşen bu hadiseden ötürü Emevîlerin Irak ve Horasan valisi Haccac b. Yusuf, Sind bölgesi racası Dahir'den tazminat talep etmiş ve geminin iadesini istemiştir. Raca Dahir geminin rehin alınması olayında sorumluluğu üstlenmeyince Haccac tarafından bölgeye iki defa askerî birlik gönderildi. Fakat bu birlikler Raca Dahir kuvvetleri karşısında başarısız oldu. Haccac bu defa yeğeni ve aynı zamanda damadı olan Fars valisi Muhammed b. Kasım'a bu görevi tevdi etti.¹² Muhammed b. Kasım, Raca Dahir'in gönderdiği birlikleri yenmeyi başardı. 712 yılında yapılan ikinci büyük çarpışmada ise kalabalık Sind ordusu kesin bir şekilde bozguna uğratıldı. Bu savaşta Dahir de öldürülünce Sind topraklarında hâkimiyet kurma yolunda bir engel kalmadı.¹³ Sind'e hâkim olan Arap orduları kumandanı bu sefer 713 yılında dinî ve ticari olarak bölgenin en stratejik merkezlerinden olan Multan üzerine yürüdü ve burayı ele geçirdi. Multan'ın ele geçirilmesi Araplar açısından son derece önemli sonuçlar doğurdu. Kısa vadedeki en önemli kazanç buradaki Güneş Tapınağı'nın ele geçirilmesi dolayısıyla elde edilen büyük bir ganimettir. Buradaki putun yerinden kaldırılmasıyla mabedin alt tarafında saklı mezar odası açığa çıktı. Bu odada ise büyük miktarda altın bulunduğu söylenmektedir. Muhammed b. Kasım Multan halkının refah seviyesinin yüksek olmasının ve şehrin kalkınmasının sebebinin ne olduğunu anlaması çok sürmedi. Hindistan'ın her yerinden tapınağı ziyaret edenler değerli hediyeler getiriyorlardı. Belki de bu sebeple veya bir koz olarak kullanmak adına Kasım'ın, Putun yerinde bırakılmasını ve şimdilik tapınağa dokunulmamasını emrettiğini iddia edenler vardır. Fakat Müslümanların çeşitli devirlerde yaygın olarak diğer inanç sahiplerine toleranslı davrandıkları ve bu yolla gittikleri yerlerde uzun vadede kalıcı olmayı başardıkları görüşü de yaygındır.¹⁴ Buradaki put, Abbasîler döneminde de varlığını sürdürmüştür. Araplar, Emevî ve Abbasî hanedanları döneminde Multan bölgesinde hâkimiyet kurmalarına rağmen buradan Hindistan içlerine ilerleme başarısını gösteremediler.¹⁵

Emevî hanedanından sonra halifeliği ele geçiren Abbasîler'in (750-1258) 871 yılından itibaren zayıflamasıyla Multan'ın Arap emirler tarafından, Abbasî halifesi adına hutbe okutsalar da, büyük oranda Bağdat'tan bağımsız bir devlet gibi yönetildiği yönünde bilgiler vardır.¹⁶ 915 yılında bölgeyi ziyaret eden ünlü âlim Mesudî, Kureyş kabilesinden Ebu El Leheb tarafından yönetilen Multan'da Karmâtîlerin¹⁷ etkin güç haline geldiklerini ve çoğunluğu Müslüman olan şehirde Fâtımî halifesi adına hutbe okunduğunu söylemektedir.¹⁸ Karmâtîlerin izledikleri baskıcı dinî politika hem Sünni Müslümanlar hem de Budistler tarafından tepki çekiyordu. Öyle ki, Sünnilere ait bazı camilerin ve

10 Pakistan'ın güneydoğusunda İndus nehri çevresinde yayılan Sind bölgesi batı kesimleri dağlık (Kırthar dağları), orta kesimleri İndus çevresindeki alüvyonlu ovalar, doğuda kumlu çöller olmak üzere üç farklı coğrafi üniteden oluşur. Sind adının aslı Eski Farsça'da Hindu, Grekçe'de Indos, Latince'de Indus ve Hint dillerinde Sindhu şeklinde bir nehrin adı olarak kullanılan Sanskritçe "Sindhu" (nehir) kelimesidir. Arap coğrafyacıları Uman deniziyle Keşmir dağları arasında kalan bölgeye Sind demişlerdir. Hüdûdü'l-âlem'e göre Sind'in sınırlarını doğuda Mihrân nehri, güneyde Hint Okyanusu, batıda Kirman toprakları, kuzeyde Horasan'a (Doğu İran ve Kuzey Afganistan) bitişik çöl teşkil eder. Bkz. Azmi Özcan, "Sind", *TDVİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 242-244.

11 Ali Üremiş, *Sind'de İslam Fetihleri II*, Selçuk Üniversitesi Edebiyat fakültesi Dergisi, Konya 2019, S. 41, s.389.

12 *The Cachnameh: An Ancient History of Sind*, (nşr. Mirza Kalichbeg Fredunbeg), Karachi 1900, s. 70-75.

13 İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi'l-târîh*, Bahar Yayınları, C. 4/1, İstanbul 1989, s.128.

14 Burton Stein, *Hindistan Tarihi*, (nşr. Müfit Günay), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2005, s.147. başka kaynaklarda da bu son görüşü destekleyen bazı veriler de mevcut. Örneğin; uzun süre bölgede söz sahibi olup halkın evgisini kazanan Muhammaed b. Kasım'ın ölümü üzerine Multan halkı gözyaşı döküp yas tutmuştur. Bkz. İbnü'l Esir, *El-Kâmil...*, C. 4, s.154.

15 Robert Mantran, *İslâmın Yayılış Tarihi*, (nşr. İsmet Kayaoğlu), Ankara Üniversitesi Basımevi 1981, s. 110.

16 Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayinevi, C. I., Ankara 1987, s.94.

17 Karmatîler H.255 (M.869) yılında Abbasîler'e karşı düzenlenen Zenc isyanı sırasında ortaya çıkmışlardır. Küfe'deki İsmâîlî dâisi Hamdân b. Eş'as Karmat'a (ö. 293/906) nispetle bu adı almışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sabri Hizmetli, "Karmatîler", *TDVİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 510-514.

18 Abû-al Hasan Ali Mesudî, *Murûj-ul-Zahab wa Maadin-ul Jawâhar*, C. I, Beyrut 1965, s. 189-191.

asırlardır ayakta olan Güneş Tapınağı'nın Karmâtiler tarafından tahrip edilmesi iki kesimin de onlara karşı öfkelerini arttırdı.¹⁹ Bu durumda Multan'da yaşayan Sünnilerin devrin en güçlü Müslüman Türk devleti olan Gaznelilerden yardım istemekten başka çaresi kalmamıştı. Elbette Hindistan'a sefer düzenleme konusunda hayli istekli olan Gazne Sultanı Mahmud bu isteği geri çevirmeyecekti.²⁰

Multan'da Türk Hâkimiyeti

Gazneli Mahmud, hükümdarlığı döneminde (998-1030) Hindistan'a on yedi sefer düzenlemiştir.²¹ Bu sebeple "Hindistan Fatihi" olarak anılmaktadır. Esasen, Hindistan Türk tarihine bütüncül bir yaklaşımla baktığımızda Hindistan coğrafyasında Pencap bölgesine belirli bir dönem hâkim olan Sultan Mahmud Hindistan içlerine ilerlemeyi ve kalıcı olmayı tercih etmeyerek bu geniş coğrafyada tamamen bir Türk hâkimiyeti kurulması misyonunu kendisinden sonraki Türk devletlerine bırakmış oluyordu. Dolayısıyla Hindistan'da teşkilatlı ve yerleşik devlet kurarak burayı yerinden yönetme işi Delhi Türk sultanlarına ve büyük oranda Bâbü devleti hükümdarlarına kalarak, bir bakıma Hindistan'daki Türk hâkimiyet devri yaklaşık iki asır ötelenmiş oldu. Buna rağmen özellikle Multan'a yapılan başarılı seferler Hindistan Müslümanlarının elini önemli ölçüde güçlendirmiş oldu. Zira bu devre kadar Hindistan'da Multan dışında Müslümanların idarede olduğu başka bir yer bulunmuyordu ki orada da Şii-Sünni mücadelesi baş gösterdiğinden İslamiyet'in Hindistan'da yayılması sekteye uğramaktaydı. Ayrıca Gazneli Mahmud, Multan'a kadar olan sahada ele geçen yerlerde İslamî kurum ve ibadethaneler yaparak, din görevlileri atayarak bir bakıma gelecekte Hindistan'da İslamiyet'in yayılması adına sağlam temeller oluşturdu.

Gazneli Mahmud 1006 Multan seferine kadar Hindistan'a, 1000 yılında Kabil'in doğu tarafındaki Lamgan'a yapılan küçük çaptaki seferi²² saymaz isek, iki büyük sefer düzenlemiştir. Birinci seferini Peşaver bölgesindeki Vayhand'a yapan Gazneli Sultanı burada Raca Caypal'ı yenilgiye uğratarak gazi unvanını almıştır. İkinci sefer ise Multan'ın doğu kısmındaki Bhatiya'ya düzenlenerek hatırı sayılır ganimet elde edilmiştir. Bu çalışmada konunun dışına çıkmama bakımından Gazneli Mahmud'un doğrudan Multan üzerine yaptığı seferlerden bahsetmek uygun olacaktır. Bu minvalde bizi ilgilendiren kısım Sultan Mahmud'un üçüncü, dördüncü ve yedinci Hindistan seferleridir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere Multan yöneticisi olan Ebul Feth Davud'un Sünni Müslümanların şikayetine konu olması ve Sultan Mahmud'un ikinci Hindistan seferinde topraklarından geçmesine müsaade etmeyerek Gazneli ordusuna zorluk çıkarması sebepleriyle 1006 yılında Multan üzerine harekât düzenlendi. Multan ele geçirildi ve buradaki Karmâtiler cezalandırıldı. Daha sonra Multan'a Suhalp adında sonradan Müslüman olarak Nevase Şah adını alan biri vali olarak atandı. Fakat Nevase Şah Hindu dinine geri dönerek Gazneliler'e başkaldırdı. Bunun üzerine 1008 yılında yapılan seferle buradaki durum iki yıllığına kontrol altına alındı. 1010 yılına gelindiğinde Multan'da kaybettikleri üstünlüğü kazanmak adına yine Ebul Feth Davud etrafında toplanarak faaliyetlerini arttıran Karmâtiler üzerine bir sefer daha düzenlenerek isyancıların reisi ile birlikte pek çoğu yakalandı ve cezalandırıldı.²³ Böylece bölgedeki Sünni Müslümanların güvenliği sağlanmış oldu. Bu durum Gazneli Devleti'nin, Selçuklular karşısında yenilerek (1040) zayıflamasına kadar devam etti. Güçlü bir müttefikten yoksun olan Multan'daki Sünni Müslümanlar yeniden Şii Karmâtilerin baskısına maruz kaldı. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu dönemde İslamiyet Hintliler arasında yayılmadı demek teorik olarak yanlış olur. Nitekim Karmâtiler kendi mezheplerinin icabını yerine getirmek kaydıyla Şii mezhebinin savunucuları olarak, İslamiyet'in, bölgede yayılmasını devam ettirdiler. Zira günümüzde Hindistan ve Pakistan topraklarında azımsanmayacak sayıda Şii mezhebine mensup Müslüman yaşamaktadır.

19 Sachau, *Al-Berûni's...*, C. I, s. 116.

20 Bosworth, *The Gaznavids; Their Empire In Afghanistan and Eastern Iran (994-1040)*, Edinburg 1963, s. 52.

21 Mohamed Kasim Ferishta, *History of the Rise of the Mohamedan Power in India*, (Trans. By John Briggs), C. I., Delhi 1829, s.20-23.

22 Hanefi Palabiyik, Lamgan seferini de dâhil ederek üç sefer sayar. Bkz. M. Hanefi Palabiyik, "Gazneliler'in Hindistan Seferleri", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 11, S.32, 2007, s.146.

23 Al Utbî, *The Kitab-ı Yamini (Tarih-i Yemini)*, (Trnsl. By. James Reynolds), London 1891, s.326-329.

XII. yüzyılın son çeyreğine kadar Multan'da Karmâtilerin üstünlüğü devam etti. 1175 yılında ise Gur²⁴ Sultanı Muizzeddin Muhammed emrinde Hindistan'da fetih faaliyetleri gerçekleştiren Türk kökenli komutanlar Multan'ı ele geçirerek bu duruma son verdi. Dolayısıyla bölge tekrar Sünni Müslümanların hâkimiyetine geçti ve Ali Kirmani'nin valiliğinde 1186 yılına kadar idare edildi.²⁵ Daha sonra Gur Sultanı'nın takdiriyle Emir Hasan Multan valisi oldu. Emir Hasan 1204 yılında Kutbeddin Aybek tarafından öldürüldü.²⁶ Gur Sultanı'nın 1206'da vefat etmesi akabinde Hindistan'da fetih faaliyetlerinde bulunan Türk komutanlar daha önce ele geçirdikleri bölgelerde bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bunlar içinde en güçlüsü olan Kutbettin Aybek Delhi Türk Sultanlığı'nı (1206-1414) kurdu. Nasıreddin Kabaçe ise Multan ve Uç bölgelerini O'na bağlı olarak yönetiyordu. Kabaçe'nin Multan hâkimi olduğu dönemde bölgeye çok sayıda Türk, Arap ve Fars yerleşti. Nüfusu artan şehir canlılık kazandı. Türkistan ve değişik bölgelerden göç eden âlimlerle bölge İslamî eğitim ve kültür başkentti haline geldi.²⁷ Aybek'den sonra Delhi Türk Sultanlığı'nı derleyip toparlayan İltutmuş 1226 yılında, Nasıreddin Kabaçe'nin de ölümüyle, Multan'ı kendisine bağladı. Bu tarihlerden itibaren şehir ve çevresi Moğol güçlerinin pek çok işgal ve yağma girişimine sahne oldu.²⁸ Multan, Emir Timur'un 1398'deki Hindistan seferine²⁹ kadar dönem dönem kargaşaya sürüklense de Delhi Türk Sultanlarına bağlı kaldı.

1397 yılında Emir Timur, torunu Pir Muhammed Cihangir'i bir ordu ile bölgeye sevk etti.³⁰ Multan Kalesi kuşatması uzun sürünce direnişi kırmak isteyen Emir Timur, takviye kuvvetlerle gelip 1398 yılı Ekim ayında Multan'a hâkim oldu.³¹ Multan'ın düşmesi, Delhi Türk Sultanlığını savunmasız bıraktığı gibi, önemli bir ticaret şehrinin kaybedilmesi devletin ekonomisini sarstı. Tahıl üretiminin yüksek seviyede olduğu Multan'ın kaybı, ülke genelinde kıtlıkların yaşanmasını tetikledi. Fakat bu olumsuz etkiler yanında, buradaki pek çok ilim ve din adamıyla sanatkârın Delhi'ye ve Hindistan'ın daha güvenli bölgelerine yerleşmesi İslamiyet'in diğer bölgelerde de yayılmasına vesile oldu.

Emir Timur Hindistan'dan ayrılırken kendisini buraların fethi için davet eden Hızır Han'ı kendisine bağlı bir vali olarak bölgede görevlendirdi. Böylece, Hızır Han 1399 Mart'ından itibaren Multan'ı yönetti.³² Bu tarihten 15 yıl sonra da, 1414 yılı Temmuz ayında Delhi'de Seyyid Hanedanlığı'nın kurucusu olarak bağımsızlığını ilan etti. Aradan geçen bu zamanda Multan'da idari bakımdan çok fazla bir değişiklik olup olmadığı konusunda kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte en azından buranın kontrolünün Hızır Han'a bağlı yöneticilerin elinde olduğu bilinmektedir. Seyyid Hanedanlığının 1451 tarihinde Delhi tahtından düşmesiyle birlikte Sultanlık Afgan kökenli Lodiler tarafından 1529 yılına kadar yönetildi.³³ Fakat Afgan kökenli hanedanlar döneminde Multan eski canlılığını tamamen kaybetti. Nihayet 1526 yılında Zahirreddin Muhammed Bâbü tarafından Delhi'de kurulan Hindistan Türk İmparatorluğu³⁴ ordusu 1528'da Multan bölgesini ele geçirdi. Böylece şehir eski parlak günlerine geri döndü. Babür İmparatorluğu, Evrenzgib'in ölümüyle (1707) XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Hindistan'da büyük bir otorite kaybına uğrayıp yıkılma dönemine

24 "Herat'ın doğu ve güneydoğusunda bulunan Orta Afganistan'ın dağlık bölgesiyle Gürcistan'ın(Garşistan) güneyi, Cüzcan. Ferahrud, Herirud ve Murgap nehirlerinin yöresindeki topraklara Gur denilirdi. Burası Şensebaniler'in (Gurlular) yurdu idi. Gazneli hâkimiyeti sırasında küçük bir kabilenin reisi olan Şensebani'nin emirleri önce Gur toprakları üzerinde siyasî hâkimiyetlerini kurdular. Daha sonra nüfuz sahalarını giderek genişlettiler ve nihayet XII. yüzyılda büyük bir güce sahip oldular." Bk., İqtidar Husam Siddiqui, "Gur", *TDVİA*, C. XIV., İstanbul 1996, s. 207-211.

25 M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, İstanbul 1975, s.99.

26 M. Kasım Firishta, *İbretname*, Lahor 1947, s. 59-60.

27 Ahmet, *Siyasi ve Tarihi...*, İstanbul 1975, s. 124-125.

28 İsemî, *Futûh-ul Selâtin*, (nşr. Agha Mahdi Husaîn), Bombay, 1967, s. 278.

29 Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz.: Neslihan Durak, *Hindistan'a Kuzeyden yapılan Seferler*, Ankara 2000.

30 Mahdi Hussain, *Tughluq Dynasty*, Calcutta 1963, s. 461.

31 Yahya b. Ahmad Sührîndî, *Târih-i Mübarekşâhî*, (nşr. Aftab Asghar), Lahor 1974, s. 166-167. Arıca Bkz., Joseph De Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi*, (nşr. Hüseyin Cahit), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s. 238-239.

32 Sührîndî, *Tarih-i...*, s. 183.

33 Herman Kulke- Dietmar Rothermund, *Hindistan Tarihi*, (nşr. Müfit Günay), İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 258.

34 Enver Konukçu, "Bâbü", *TDVİA*, C. IV., İstanbul 1991, s. 395-396.

girdi. İran coğrafyasında hâkim olan bir başka Türk hükümdar olan Nadir Şah Avşar,³⁵ bu durumdan istifade ederek 1739 yılında Hindistan'a sefer düzenledi. Kandahar gibi önemli şehirleri ele geçirdi ve Multan'dan büyük ganimet elde edip burayı vergiye bağladı. 1750 tarihine gelindiğinde ise Afganistan'da başa geçen Ahmed Şah Dürrânî³⁶ Multan'da üstünlüğü ele geçirdi. Bu tarihlerden itibaren Multan'da kaos ortamı olduğu söylenebilir. Zaman zaman Babür İmparatorluğu kuvvetleri bölgede kontrolü sağlamak için seferler yaparak Afganlarla çarpışmış zaman zamanda bölgenin yerli halkı olan Marathalar isyanlar çıkarmıştır.³⁷ Babür imparatorluğunun 1858 yılında tarih sahnesinden silinmesiyle ise Multan'da daha önce olduğu gibi Hindistan'ın tamamında Türk egemenliği bitmiş oldu. Fakat şu bir gerçek ki Türkler bölgede etkisi hala devam eden derin izler bırakmıştır.³⁸ Bu tarihten itibaren ise Hindistan büyük oranda İngiliz sömürgesi altına girdi.³⁹ Hindistan'ın İngiliz baskısından kurtularak bağımsız olması 1947 yılında gerçekleşti.⁴⁰ Hindistan Müslümanları ise Muhammed Ali Cinnah liderliğinde bu bağımsızlık hareketini desteklemekle ve de İngilizlerle yapılan müzakerelere katılmakla birlikte ayrı bir devlet kurmakta ısrarcı olarak bu günkü Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmişlerdir.⁴¹ Multan 1947 yılından itibaren Pakistan sınırları içinde kalmakla birlikte varlığını günümüzde de devam ettirmektedir.

Multan'ın Hindistan'da İslamiyet'in Yayılmasında Rolü ve Etkisi

Multan, ticaret yolları güzergâhında olmasından ve burada bulunan tapınaklardan dolayı ilk çağlardan itibaren Hindistan'ın pek çok farklı bölgesinden göç almıştır. Bunun yanında tarihsel süreçte kuzeybatıdan ve kuzeyden Türk, güneyden ise Arap nüfus Multan'a yerleşmiştir. Bu nüfus hareketleri dolayısıyla burada dikkat çekici bir kültürel, ticari, dinî farklılık ve zenginlik ortaya çıkmıştır. Türkler, Araplar, Farslar ve Hintliler arasındaki ticari ve kültürel etkileşim, Multan'da Arap hâkimiyetinin kurulmasıyla (M. 713) daha da ileri seviyeye taşındı. Karmâtilerin geçici süre bölgede üstünlük sağlamaları Sünnî Arapların faaliyetlerini büyük oranda engelledi.⁴² Multan misyoner faaliyetler bakımından stratejik bir nokta haline geldi. Multan'da hâkimiyet kurmak hayati derecede önemliydi. Çünkü Multan'dan hareket ederek Hindistan'ın kalbi Delhi gibi önemli şehirlere ulaşmak kolay hale gelecek ve bütün Hindistan coğrafyasında etkili olmanın yolu açılacaktı. Karmâtilerin, Sünnî Arapların aksine, diğer inanç gruplarına tolerans göstermemesi sonucu, örneğin; meşhur Güneş tapınağının tahrip edilmesi ve Sünnî Araplara ait Camia camiinin yıkılması bardağı taşıran son nokta oldu. Özellikle, antik şehrin merkezinde kurulmuş olan Güneş tapınağına her yerden büyük bir ziyaretçi akını oluyordu. Haliyle Karmâtilere karşı büyük bir öfke ve kin doğdu. Çalışmanın ilk bölümünde ifade ettiğimiz üzere, Gazneli Mahmud'un Multan'a düzenlediği sefer Karmâtilerden dolayı meydana gelen Şii etkisini, tamamen yok etmese de, kırdı ve Sünnî İslam'ın temsilcisi olan Araplar'ın elini güçlendirdi. Bahsi geçen dönemle ilgili birinci elden kaynaklar incelendiğinde, Multan'ın köy ve kasabalarında daha çok Hint nüfus yaşamakta iken şehir merkezinde XII. ila XII. yüzyıl arasında Arap nüfus sayıca çoğunluk durumundaydı. Bu durum XIII. yüzyılda Türk hâkimiyetine kadar devam etti.⁴³

Multan'da, Ortaçağ Hindistan'ının pek çok bölgesinde olduğu gibi, yerli halk kastlara ayrılmıştı ve aralarındaki ırkî ve dinî bağ zayıf olarak kabileler halinde yaşamaktaydılar. Bundan dolayı hem halkın kendi içinde hem de yöneticilerle yönetilenler arasında ortak bir vatan duygusu gelişmedi. Askerî sınıfta başı çeken Rajputlar, savaş zamanları sıradan insanları orduya dâhil etseler

35 Azmi Özcan, "Nâdir Şah", *TDVİA*, C. 32, İstanbul 1991, s. 276-277.

36 Mehmet Saray, "Ahmed Şah Dürrânî", *TDVİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 133-134.

37 Humaira Faiz Dasti, *Multan: A Province of the Mughal Empire (1525-1751)*, Royal Book Company, Karachi 1998, s. 189-201.

38 Salim Cöhce, *Türklerin Hindistan Kültürüne Etkileri*, Hindistan ve Türk Tarihi-Kültürü Araştırmaları (Ed. H. Hilal Şahin), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2020, s. 17-27.

39 Kulke-Rothermund, *Hindistan..*, s. 364.

40 Kulke-Rothermund, *Hindistan..*, s. 441.

41 Rekin Ertem, "Cinnah", *TDVİA*, C. VIII, İstanbul 1993, s. 16-18.

42 Mehnaz Shaheen-Fouzia Farooq Ahmed, "Changing Dynamics of Arab Rule in Multan from the Eighth to Eleventh Centuries CE: A Study of the Banū Sāmāh Kingdom", *Islamic Studies*, Islamabad 2023, S.62, s. 120

43 Mustafa Tanriverdi, *Delhi Türk Sultanlığı Dönemi'nde Multan (1206-1414)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2019, s. 68.

de onlara yaptıkları kötü muameleyle sınıf farkını bariz şekilde hissettiriyorlardı. Din adamları olan Brahmanlar ve Rajputlar haricindeki düşük kasttan insanlar tapınaklara bile alınmadıkları gibi bu kesimin savaşların yenilgiyle sonuçlanması durumunda korunaklı kalelere girmelerine de izin verilmiyordu. Böylece kaderlerine terk edilen hatta gündelik yaşamda hayvanlardan daha değersiz görülen halk yeni yöneticilerine kolaylıkla itaat etmekte sakınca görmüyordu.⁴⁴

Arapların ve Türklerin bölgeye yerleşmeye başladığı dönemde yerli halk için kaynaklarda övücü sözler bulunmaktadır. Alışverişlerinde dürüst davrandıkları, borçlarına sadık oldukları rivayet edilir.⁴⁵ Multan'da Araplar, Türkler ve Hindular arasında başta din olmak üzere, dil, bilim güzel sanatlar, spor, müzik, mimari ve giyim kuşam konularında birbirlerine karşı anlayış hakim olmakla birlikte karşılıklı etkileşim de son derece üst seviyedeydi. Yerel halk Müslümanlar bilginlerden kimya ve coğrafya bilimlerini öğrendi. Müslüman âlimlerde Hint felsefesine ilgi duyup araştırmalar yaptı. Multan'da yaşayanların pek çoğu günlük hayatta Arapça, Sindçe ve Farsça konuşuyordu.⁴⁶ Bu vesileyle, Türk hâkimiyetinden itibaren bu üç dilin karışımı olan "Orduca" veya "Urduca"nın temelleri atılmış oldu.⁴⁷ Şunu çok net ifade etmek gerekir ki bugün Urduca olarak bilinen ve günümüzde Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin resmi dili olan dil, Sind vadisi ve özellikle Multan'da ortaya çıkmış ve zamanla diğer bölgelere yayılmıştır.⁴⁸

Türklerin Multan'ı yönetmeye başlamalarından itibaren Türkler ve yerel halk arasında spor dallarında da etkileşim oldu. Türk milli sporu Çevgân⁴⁹ yanında okçuluk, binicilik, at yarışı, av sporları bölgede popüler hale geldi. Türkler de bölgede yaygın olan dama oyunları ve satranca ilgi duyup bu oyunları daha yaygın oynamaya başladı.⁵⁰ Delhi Türk Sultanlığı zamanında Müslüman ilim adamlarının ve eserlerinin Multan halkının istifadesine sunulmasıyla bölgenin sosyal kültürel yapısı gelişti. Arapça ve Farsça fıkıh, şiir, tasavvuf alanlarında adı kaynaklarda geçen fakat çoğu günümüze ulaşamayan edebi eserler yazıldı. Türkler idaresinde faaliyetlerine özgürce devam eden meşhur âlimler arasında Seyyid Yusuf, İbn Tâc mahlasıyla bilinen Ebu Bekir İshak, Ayn el Mülk Multânî, Şeyh Azizullah, Şeyh Abdullah gibi isimleri sayabiliriz.⁵¹

Türkler, yoğun nüfusa sahip ve o zamana kadar dinî ve ticari faaliyetleriyle tanınan Multan'da eğitim faaliyetlerine büyük önem verdi. Bu amaçla burada devlet desteğiyle birçok medrese kuruldu ve eğitim alanlara burs verildi. Delhi Türk Sultanı Şemseddin İltutmuş zamanında (1210-1236) Multan'da Medrese-i Firuze isimli eğitim kurumunda, hala eserinden istifade ettiğimiz, Tabakat-ı Nâsiri'nin yazarı, Minhâj Cüzcânî uzun süre baş müderris olarak görev yaptı.⁵² Aynı dönemde Multan'da Hindular da kendi tapınaklarında kendi inançları çerçevesinde öğrenci yetiştiriyorlardı. Bu hadise bölgede Türklerin tesis ettiği hoşgörü ortamının ürünüdür. Bu gibi uygulamalar Türklerle ve dolayısıyla Müslümanlara karşı bir sempati doğurmuştur. Türkler marifetiyle kurulan ve himaye edilen medreselerde dinî eğitim yanında kimya, matematik, edebiyat alanlarında da dersler veriliyordu.⁵³ İşte bu gibi eğitim öğretim faaliyetleri sonucunda Multan şehri ticari, dinî ve askerî bir merkez olmak yanında meşhur bir eğitim ve kültür başkenti olma şöhretini kazandı. Bu vesileyle şehir, Hindistan dışında Türk-İslam ülkelerinden de yüksek oranda göç alarak XIV. ve XV. yüzyılda ilgi odağı olmayı başardı.⁵⁴

44 Ahmet, *Siyasi Tarihi...*, s. 64-75.

45 Dasti, *Multan A Province...*, s. 33.

46 Henry Miers Elliot-John Dowson, *The History of India: As Told By Its Own Historians*, C. I, Lahor 1976, s. 35.

47 Bayur, *Hindistan...*, s. 351.

48 Rubina Terîn, *Multan ki edebi ve Tehzibi Zindagi min Sufiya-i İkrâm ka Hissa*, Multan 1989, s. 79-82.

49 Farsça eğri değnek anlamındadır. Türklerin icat ettiği bu oyun İngilizler tarafından Hindistan'da öğrenilmiş ve birtakım değişikliklerle "polo" adı altında ülkelerine taşınmıştır. Bkz. Feyzi Halıcı, "Çevgân", *TDVİA*, C. VIII, İstanbul 1993, s. 294-295.

50 Ramesh Chandra Majumdar-A.D. Pulsker, *The History and Culture of The Indian People: The Delhi Sultanate*, Bombay 1960, s. 162.

51 Majumdar- Pulsker, *The History...*, s.533.

52 Cüzcânî, *Tabakât-ı Nasiri*, (Ter. H.G. Raverty), C. I., New Delhi 1970, s. 620.

53 Narendra Nath Law, *The Promotions of Learning India*, London 1906, s. 161-162.

54 Shabir Ahmed Ghorî, *İslami Hind kai Nişf-i Awal Main Alaüm-i Aqliya Ka Riway*, Vol. 91, Azamgarh 1963, s. 207.

Çok açık bir şekilde görüldüğü üzere Multan'da İslamiyet'in yerleşimi bu bölgedeki sosyo kültürel hayatın değişim ve gelişiminde rol oynayan en etkili faktördür. Arap ve Türk hâkimiyetine kadar Hindu aktivitelerin merkezi olan bölge, Delhi Türk Sultanlığı döneminde tam manasıyla bir İslamî merkez durumuna geldi. Doğal olarak da bölgede halkın kılık kıyafeti, gelenek ve görenekleri, sanat ve edebi anlayışı, mimarî tarzı değişti. Bu değişimle birlikte ileriki dönemlerde etkisi Hint coğrafyasının tamamına yayılacak olan sosyo kültürel bir yapı oluştu. Pek tabii, bu değişim ve gelişiminde, esasen doğrudan İslamiyet'in Hindistan'da yayılmasında Multan'da yetişen âlimlerin büyük rolü vardır.⁵⁵ Bu isimlerin en meşhurlarından birisi Sühreverdi silsilesinin kurucusu olarak görülen Bahâeddin Zekeriya'dır.⁵⁶ Bahâeddin Zekeriya Multan'da bir medrese kurdu. Burada yetiştirdiği dervişleri Hindistan'ın diğer bölgelerine gidip İslamiyet'i yaymak adına teşvik etti. Medrese-i Bahâî isimli medresede dinî eğitim yanında felsefe ve güzel sanatlar dallarında da eğitim öğretim verildi. Bahsettiğimiz bu medresede eğitim görenler daha sonra adını İslam dünyasında duyuran Irak'ı Hemedanî ve Seyyid Hüseyin Heratî gibi isimler mevcuttur.⁵⁷ Bahâeddin Zekeriya'dan sonra onun oğlu Şeyh Rükneddin babasının faaliyetlerini devam ettirdi.⁵⁸ Multan'da saygı duyulan sözü dinlenen bir zat olarak, zaman zaman Delhi Türk sultanları ile Multan yöneticileri arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklarda arabuluculuk yaptı.⁵⁹

Yukarıda saydığımız isimler dışında Multan'da eğitim alıp dinî ve ilmî bakımdan şöhret sahibi olarak İslamiyet'in yayılmasına katkı yapan pek çok âlim vardı. Bunlar arsında en bilinenleri Şeyh Celaleddin Buharî, Şeyh Ferid Ganj, Sadreddin Raju Buharî, İsmail Multanî, Arif Multanî, Şeyh Hüsameddin Multanî, Hüseyin Kahbur, Behmerd Multanî, Şeyh Musa, şeyh Celaleddin Mahdum'dur.⁶⁰ Bu kişiler takipçileri vasıtasıyla bölgede Süfî geleneğin devamını sağlamakla birlikte, devrin şartlarına göre eğitimi bir sınıf oluşturdu. Kurdukları medrese ve dergâhların kapılarını her sınıftan ve ırktan insana açarak kast sistemi ağırlığı altında hor görülen bölge halkının dikkatini çektiler. Bu vesileyle yerel halkın Müslüman olmasına olumlu etki sağladılar.⁶¹

XIV. ve XV. yüzyıllara gelindiğinde, Multan'da siyasî şartların değişmesiyle birlikte pek çok âlim ve dinî önder buradan ayrılarak Hindistan'ın orta bölgelerine göç etti. İslamî öğretilerine ve faaliyetlerine devam edecek uygun şartlar aradılar. Buna örnek olarak verebileceğimiz isimlerden biri Mevlana Bahâeddin Multanî Delhi'ye yerleşerek burada çalışmaya başladı. Bir başka isim, Mevlana Hâceddin ise Delhi Türk Sultanı Alâeddin Halaç (1294-1316) döneminde yine Delhi'ye gidip burada medrese kurmuştur.⁶² Bu örnekler dışında yine dönemsel olarak Multan'ın içine düştüğü kaotik ortam ve siyasî otorite boşluğu sebebiyle çok sayıda Müslüman din adamı bölgeden uzaklaşmak zorunda kaldı. Bahsettiğimiz üzere Multan'ın güvenli olduğu yıllarda da irşad vazifesiyle bölgeden kendi isteği ile ayrılanlar olmuştu. Fakat genel itibariyle tarihsel süreç göz önüne alındığında XIII. yüzyıldan başlayarak bölgeye yapılan Moğol yağma akınları ve daha sonrasında XIV. asırda Emir Timur'un Hindistan seferi neticesinde Multan'da Türk hâkimiyetinin kaybedilmesi göçlerin ana nedeni olarak karşımızda durmaktadır. Türk idarecilerin himayesinden yoksun kalan İslamî kurumlar ve din adamları tamamen olmasa da büyük oranda rahat çalışma ortamı bulamadı. Bu mecburi göçlerin Multan özelinde olumsuz etkileri olduğu kadar İslam tarihi açısından en önemli olumlu etkisi İslamiyet'in Hindistan'da daha geniş alanlara nüfuz etmesi sonucunu ortaya çıkarmasıdır. Dolayısıyla Müslüman ve Hint toplulukları arasındaki dinî ve kültürel etkileşim asırlarca devam etti ve bu etki kalıcı hale geldi. Kısa vadede konunun önemini değerlendirecek olursak; Delhi Türk Sultanlığı'ndan sora Babür tarafından kurulacak olan Hindistan Türk Devleti'nin sosyo kültürel temelleri atıldı diyebiliriz. Çalışmamızda bahsettiğimiz bölgenin ve yaşanan sürecin etkilerine uzun

55 G.S. Marshall Hodgson, *The Venture of Islam*, London 1974, s. 206.

56 Günümüzde Pakistan Multan şehrindeki devlet üniversitesine adı verilmiştir.

57 Hamid b. Fazlullah Jamali, *Sâir-ul Arifin*, Lahor 1976, s. 164.

58 Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancî, İbn Battuta *Seyahatnâmesi*, (nşr. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, C. II, İstanbul 2018, s. 692.

59 Khalîq Ahmad Nizâmî, *Some Espects of Religion and Politics in India: During The Thirteenth Century*, Aligarh 1961, s. 224.

60 Muhammad Ghaûsi Shatârî Mandwi, *Gulzâr-ı Abrâr*, Lahor 1971, s. 54-63.

61 Nizâmî, *Some Espects...*, s. 303.

62 Mandwi, *Gulzâr-ı...*, s. 102.

vadede bakarsak, sonuçlarının günümüzde hala devam ettiğini görürüz. Şöyle ki; Hindistan'da İslamiyet'in yayılmasıyla milyonlarca Hint Müslümanı ortaya çıkmış ve bunların bir kısmı 1947 yılında Hindistan'dan ayrılarak müstakil bir devlet olan Pakistan İslam Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Bunun yanında günümüzde Pakistan'daki Müslüman nüfus kadar önemli bir oranda Müslüman topluluk yine 1947 yılında İngilizlerden bağımsızlığını kazanan Hindistan Devleti sınırları içinde yaşamaktadır.

Sonuç

Dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biri olan Multan geçmişten günümüze çok çeşitli toplulukların ilgisini cezbetmiştir. Bu ilginin çeşitli sebepleri vardır. Bunların başında Hindistan'a açılan bir kapı olması dolayısıyla coğrafi konumudur. Multan, Hindistan'a güneyden, kuzeyden ve kuzeybatıdan sefer düzenleyerek Hindistan'ın kalbi sayılan Delhi ve Agra şehirlerine ulaşmanın önemli bir güzergâhı olduğu için pek çok saldırıya maruz kalmıştır. Dolayısıyla Hindistan'da hâkimiyet kurmanın ve bu hâkimiyeti korumanın en önemli sacayaklarından biri Multan'ın güvenliğini sağlamaktır. Multan'ı önemli kılan bir diğer faktör ise önemli bir ticaret merkezi olarak görülmesidir. Öyle ki geçmişte Hindistan'ın genelindeki ticarete söz sahibi olup zenginleşen kesim özellikle Multan halkından kimseler olarak bilinen Multanî adı verilen tüccarlardır. Son olarak bölgeyi göç ve cazibe merkezi haline getiren etkenlerin başında burada bulunan Hinduların Güneş Tapınağı'nı saymak gerekir ki bu vesileyle bölgeye yapılan ziyaretler sonucu adanan adaklar Multan'ın refah seviyesini yükselten önemli bir husustur.

Multan, yukarıda belirttiğimiz faktörlerin de etkisiyle geçmişten günümüze kronolojik olarak önce Ariler'in, Büyük İskender'in, Mısırlıların, Farşlıların, Kuşanların hâkimiyetine girdi. Bölgeyi, VIII. yüzyılda Emevîler döneminde Araplar ele geçirdi. Bu aşamadan sonra Araplar vasıtasıyla İslamiyet burada tanıtılmaya başlandı. Genel görüşe göre Araplar bölgeyi ele geçiren ve yöneten Muhammed b. Kasım'dan itibaren ılımlı bir dinî politika izledi. Abbasî hanedanı döneminde de bu politikanın devam ettirildiğini anlamaktayız. Sünnî Müslüman Arapların Multan'da İslamî kurumların temelini atmakla birlikte bu konuda çok mesafe kat edemedikleri görülmekte. Bunun sebebi Abbasîler döneminde İslam Devleti'nin zayıflamasıyla Hindistan coğrafyasına yeterince güç ayıramamaları sonucu Hindu Racalar karşısında askerî başarının gelmemesidir. Multan Abbasîler devrinde ayrı bir devlet hüviyetinde var olma mücadelesi verdiği için Multan'ın ötesine geçip Hindistan'da İslamiyet'i yayamamıştır. Bunun yanında bölgede Şii İslam'ın temsilcileri olan Karmâtiler'e karşı baskın gelebilecek bir destekten yoksun kalmışlardır. Sünnî Araplara bu destek, tarihin hemen her devrinde İslam'ın sancaktarlığını yapan Türklerden geldi. Gazneli Mahmud zamanında yapılan seferlerle Sünnî Müslümanlar bölgede rahat hareket etmeye başladı.

XIII. yüzyıldan itibaren Multan'da Delhi Türk Sultanları'nın hâkimiyet kurması ise hem Türk hem de İslam tarihini derinden etkileyen sonuçlar doğurdu. Multan'ın Hindistan'da İslamiyet'in yayılmasında oynayacağı önemli rol de esas itibarıyla Türk idaresinde başladı. Devlet eliyle medreseler kurup burayı eğitim ve kültür merkezi haline getiren Türkler Multan'da sıkışıp kalan ve orada dahi İslamî kurumlar açarak faaliyet sürdürecektense yoksun olan Sünnî Müslümanların önünü açmış oldu. Burada oluşan sosyal ve kültürel yapı ve eğitim kurumları Multan'ı İslamî bir merkez konumuna getirdi. Multan'da Türk otoritesinin güçlü olduğu devirlerde kendi istekleriyle Hindistan'ın diğer bölgelerine İslam'ı yaymaya çalışanlar olduğu gibi, bölgenin Türk idaresinden çıkmasıyla bir bakıma mecburi göçle birlikte gittikleri başka şehirlerde faaliyetlerini devam ettirenler de oldu ve İslamiyet geniş coğrafyalara ulaştı.

Çalışmamızda değinildiği üzere Multan, sadece Hindistan tarihi açısından değil aynı zamanda Türk ve İslam tarihi açısından da hayati derecede önemli bir rol oynayarak etkileri günümüzde devam eden gelişmelere sahne oldu.

Kaynakça

- AHMET, M. Aziz, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, İstanbul 1975.
- AL UTBÎ, *The Kitab-ı Yamini (Tarih-i Yemini)*, (Trnsl. By. James Reynolds), London 1891.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayinevi, Ankara 1987.
- BEAL, Samuel, *Travels of Hiouen-Thsang: Chinese Accounts of India*, London 1958.
- BOSWORTH, *The Gaznavids; Their Empire In Afghanistan and Eastern Iran (994-1040)*, Edinburg 1963.
- CÖHCE, Salim "Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar", *Türkler Ansiklopedisi*, C. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 815-820.
- CÖHCE, Salim, "Türklerin Hindistan Kültürüne Etkileri", *Hindistan ve Türk Tarihi-Kültürü Araştırmaları*, (Ed. H. Hilal Şahin), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2020, s. 17-27.
- CUNNINGHAM, Alexander, *Archeological Survey of India*, Calcutta 1875.
- CÜZCÂNÎ, *Tabakât-ı Nasîri*, (Ter. H.G. Raverty), New Delhi 1970.
- DANI, Ahmad Hasan, *A Short History Of India*, Karachi 1967.
- DASTI, Humaira Faiz, *Multan: A Province of the Mughal Empire (1525-1751)*, Royal Book Company, Karachi 1998.
- ELLIOT, Henry Miers-DOWSON, John, *The History of India: As Told By Its Own Historians*, Lahor 1976.
- ERTEM, Rekin, "Cinnah", *TDVİA*, C. VIII, İstanbul 1993, s. 16-18.
- FERISHTA, Mohamed Kasım, *History of the Rise of the Mohamedan Power in India*, (Trans. By John Briggs), Delhi 1829.
- FIRISHTA, M. Kasım, *İbretnâme*, Lahor 1947.
- GHORI, Shabir Ahmed, *İslami Hind kai Nişf-i Awal Main Alaûm-i Aqliya Ka Riway*, Azamgarh 1963.
- GUIGNES, Joseph De, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmîsi*, (nşr. Hüseyin Cahit), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.
- HALICI, Feyzi, "Çevgân", *TDVİA*, C. VIII, İstanbul 1993, s. 294-295.
- HİZMETLİ, Sabri, "Karmatîler", *TDVİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 510-514.
- HODGSON, G.S. Marshall, *The Venture of Islam*, London 1974.
- HUSSAIN, Mahdi, *Tughluq Dynasty*, Calcutta 1963.
- IBN BATTUTA, Ebu Abdullah Muhammed, *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, (nşr. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.
- İBNÜ'L-ESÎR, *El-Kâmil Fi't-târîh*, Bahar Yayınları, İstanbul 1989.
- İSEMÎ, *Futûh-ul Selâtin*, (nşr. Agha Mahdi Husaîn), Bombay 1967.
- JAMALI, Hamid b. Fazlullah, *Sâir-ul Arifin*, Lahor 1976.
- KHAN, Ahmad Nabi, *Multan: History and Architecture*, Islamabad 1983.
- KONUKÇU, Enver "Bâbü", *TDVİA*, C. IV., İstanbul 1991, s. 395-396.
- KULKE, Herman-ROTHERMUND, Dietmar, *Hindistan Tarihi*, (nşr. Müfit Günay), İmge Kitabevi, Ankara 2001.
- LATIF, Syed Mohammad, *History Of India*, Delhi 1964.
- LAW, Narendra Nath, *The Promotions of Learning India*, London 1906.
- MAJUMDAR, Ramesh Chandra-PULSKER, A. D., *The History and Culture of The Indian People: The Delhi Sultanate*, Bombay 1960.
- MANDWI, Muhammad Ghaûsi Shatâri, *Gulzâr-ı Abrâr*, Lahor 1971.
- MANTRAN, Robert, *İslâmın Yayılış Tarihi*, (nşr. İsmet Kayaoğlu), Ankara Üniversitesi Basımevi 1981.

- MESÛDÎ, Abû-al Hasan Ali, *Murûj-ul-Zahab wa Maadin-ül Jawâhar*, Beyrut 1965.
- NIZÂMI, Khaliq Ahmad, *Some Espects of Religion and Politics in India: During The Thirteenth Century*, Aligarh 1961.
- ÖZCAN, Azmi, “Nâdir Şah”, *TDVİA*, C. 32, İstanbul 1991, s. 276-277.
- ÖZCAN, Azmi, “Sind”, *TDVİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 242-244.
- PALABIYIK, Hanefi, “Gazneliler’in Hindistan Seferleri”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 11, S.32, 2007, s.139-152.
- SACHAU, Edward C., *Al-Berûni’s India*, London 1910.
- SARAY, Mehmet “Ahmed Şah Dürrânî”, *TDVİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 133-134.
- SHAHEEN, Mehnaz-AHMED, Fouzia Farooq, “Changing Dynamics of Arab Rule in Multan from the Eighth to Eleventh Centuries CE: A Study of the Banû Sāmāh Kingdom”, *I. Islamic Studies*, S. 62, *Islamabad 2023*, s.113-129.
- SIDDIQUI, İqtidar Husain, “Gur”, *TDVİA*, C. XIV., İstanbul 1996, s. 207-211.
- SIHRÎNDÎ, Yahya b. Ahmad, *Târih-i Mübarekşâhî*, (nşr. Aftab Asghar), Lahor 1974.
- SIMITH, Vincent A., *The Early History Of India*, Delhi 1964.
- STEIN, Burton, *Hindistan Tarihi*, (nşr. Müfit Günay), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2005.
- TANRIVERDİ, Mustafa, *Delhi Türk Sultanlığı Dönemi’nde Multan (1206-1414)*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2019.
- TERÎN, Rubina, *Multan ki edebi ve Tehzibi Zindagi min Sufiya-i Ikram ka Hissa*, Multan 1989.
- The Cachnameh: An Ancient History of Sind*, (nşr. Mirza Kalichbeg Fredunbeg), Karachi 1900.
- ÜREMİŞ, Ali, “Sind’de İslam Fetihleri II”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, : S. 41, Konya 2019, s. 387-404.

Extended Abstract

As one of the oldest settlements in the world, Multan has attracted a wide variety of communities from past to present. There are various reasons for this interest. The most important of these is its geographical location as a gateway to India. Multan was subjected to many attacks as it was an important route to reach the cities of Delhi and Agra, which were considered the heart of India, by organizing expeditions to India from the south, north and northwest. Therefore, one of the most important pillars of establishing and maintaining dominance in India was to ensure the security of Multan. Another factor that makes Multan important is that it is seen as an important trade center. So much so that in the past, the people who had a say in the trade throughout India and became rich were the merchants known as Multanis, especially the people of Multan. Finally, one of the factors that made the region a center of migration and attraction is the Hindu Temple of the Sun, which is located here, and the offerings made as a result of visits to the region on this occasion is an important issue that increases the level of prosperity of Multan.

Due to the factors mentioned above, Multan has been under the rule of the Aryans, Alexander the Great, Egyptians, Persians, Kushans and then Aryans, Persians and Kushans. The Arabs captured the region during the Umayyad period in the 8th century. After that, Islam was introduced here by the Arabs. According to the general opinion, the Arabs followed a moderate religious policy from Muhammad b. Qasim, who conquered and ruled the region. It can be concluded that this policy was followed during the Abbasid dynasty and although Sunni Muslim Arabs laid the foundations of Islamic institutions in Multan, they did not make much progress. The reason for this was the lack of military success against the Hindu Rajas as a result of the weakening of the Islamic State during the Abbasid period and their inability to allocate enough power to the Indian geography. Since Multan struggled to exist as a separate state during the Abbasid period, they could not go beyond Multan and spread Islam in India. In addition, they lacked the support to prevail against the Qarmatians, the representatives of Shiite Islam in the region. This support for the Sunni Arabs came from the Turks, who had been the standard bearers of Islam in almost every period of history. With the campaigns carried out during the reign of Mahmud of Ghazni, Sunni Muslims began to move freely in the region.

The rule of the Turkish Sultans of Delhi in Multan from the eighteenth century onwards had profound consequences for both Turkish and Islamic history. The important role that Multan would play in the spread of Islam in India started during the Turkish rule. By establishing madrasas and turning it into a center of education and culture, the Turks paved the way for Sunni Muslims who were trapped in Multan and lacked the power to open Islamic institutions even there. The social and cultural structure and educational institutions that emerged here made Multan an Islamic center. During the periods when Turkish authority was strong in Multan, there were those who tried to spread Islam to other parts of India on their own volition, as well as those who continued their activities in other cities where they went with a kind of forced migration after the region left Turkish rule, and Islam reached wide geographies.

As mentioned in this study, Multan played a vital role not only in the history of India but also in the history of Turkish and Islamic history, and was the scene of developments whose effects continue to this day.

Yazar Adı-Soyadı ----- Author Name-Surname	Mustafa TANRIVERDİ Mustafa TANRIVERDİ
Yazar Katkı Oranı ----- Author Contribution Percentage	Eşit Equal
Makale Adı ----- Article Name	İslamiyet'in Multan'a Yerleşimi ve Etkileri Settlement of Islam in Multan and Its Effects
Geliş - Kabul Tarihi ----- Received-Accepted Date	04 Aralık 2023 - 15 Aralık 2023 04 December 2023 - 15 December 2023
Hakem Sayısı ----- Reviewers	On İnceleme: Beş iç hakem (Editör, Yayın Kurulu, Alan Editörü, Türkçe ve İngilizce Dil Editörleri) İçerik İnceleme: İki dış hakem Preview: Five internal reviewer (Editor, Editorial Board, Field Editor, Turkish and English Language Editors) Content review: Two external reviewer.
Etik ----- Ethic	Bu çalışmada etik ilkelere uyulmuştur. Ethical principles were followed in this study.
Benzerlik Taraması ----- Plagiarism Checks	Yapıldı - Turnitin Done - Turnitin
Çıkar Çatışması ----- Conflict of Interest	Çıkar çatışması yoktur. There is no conflict of interest.
Finansman ----- Grant Support	Herhangi maddi bir destek alınmamıştır. No financial support was received.
Etik Beyan ----- Ethical Statement	Bu çalışma Mustafa Tanrıverdi tarafından hazırlanan <i>Delhi Türk Sultanlığı Dönemi'nde Multan (1206-1414)</i> , Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2019 isimli doktora tezinden üretilmiştir. This article was based on the Phd thesis written by Mustafa Tanrıverdi named <i>Delhi Türk Sultanlığı Dönemi'nde Multan (1206-1414)</i> , Tokat Gaziosmanpaşa University, Institute of Social Sciences, Tokat 2019.
Etik Kurul İzni ----- Ethics Committee Approval	
Telif Hakkı ----- Copyright	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Authors retain the copyright of their article.